

דברים על ספרה של רות רייכלברג, ההרפתקה הנבואית: יונה, שקרן האמת

מתוך שיחה בין הרב שלמה בן-נעים ז"ל וד"ר יצחק אדה

רות רייכלברג ראתה בספר שכתבה על הנביא יונה את הספר הביוגרפי שלה עצמה. בספרה היא הולכת בעקבותיו של יונה הנביא כדי לגלות את המהלך הפנימי של חייה. היא מחפשת את המשמעות של ספר יונה כדי להבין את משמעות חייה שלה. על פי דבריה שלה, היא מחפשת ומגלה את עצמה דרך נבואתו של יונה.

יונה הוא הזיכרון שלי. הוא הדבר המאפשר לי להמיר את חומר הגלם של חיי לתנועה כלפי מעלה, הוא הדבר שמאפשר לי לבנות את זמני שלי, שמאפשר לי להעפיל בזמן, להרחיק לעתים את הספק ופעמים אף לחזות את העתיד (עמ' 17).¹

ההיבט הביוגרפי חשוב מאוד בספר, ויום כיפור הוא נושא מרכזי בו. רות רייכלברג נולדה ביום כיפור, והיא קושרת את הדברים לזיכרונות הילדות שלה מיום כיפור באלג'יר ולקריאה שם בספר יונה בתפילת מנחה.

מבחינת מסר נבואי אין בספר יונה כל חידוש מלבד המסר של התשובה, שהוא מסר המשותף לכל נביאי ישראל. רייכלברג טוענת שלא ייתכן שהאמירה העיקרית בספר נבואה היא שתושבי נינוה צריכים לחזור בתשובה. עיקרו של ספר יונה אינו

1. המובאות הן מתוך ספרה של רות רייכלברג: R. Reichelberg, *L'aventure prophétique: Jonas, menteur de Verité*, Paris 1995. הקטעים המצוטטים הם בתרגומה של עדה פלדור.

הדברים שיונה אומר בנבואתו, אלא הנביא עצמו. זאת המשמעות של הכותרת שנתנה לספרה: ההרפתקה הנבואית.

ספר יונה הוא סיפור על מהותו הייחודית של הנביא, דבר שאין דומה לו בתנ"ך. זהו ספר יחיד בתנ"ך שמעמיד במרכז ספר הנבואה את האדם, הנביא, ולא את הדברים שהוא אומר. הסיפור עצמו עוסק בשאלה אם נינוה תיהפך או לא תיהפך, אך לבו של הספר הוא הדרך שבה הנביא יוצא לגילוי העצמי שלו: תהליכי ההכרה שלו, הקירוב שלו, הריחוק שלו, התפילה שלו, עצמת ההתבוננות שלו והגילוי שהנבואה היא שמאפשרת לו את הדרגה הגבוהה ביותר של הבחירה החופשית – לברוח מן הנבואה עצמה.

זוהי אחת הנקודות בעלות העצמה הרבה ביותר של הבחירה החופשית של האדם: העמידה מול היכולת של אֱלֹהִים לאלץ את האדם לקבל את רצונו. האֱלֹהִים אינו כופה את רצונו על יונה, אף שביכולתו לאלץ אותו לעשות את רצונו. אֱלֹהִים אינו עוצר בעד יונה מלברוח. הנסיבות הן שמבריחות את יונה לתוך מעי הדג, ובסופו של דבר הוא פועל תמיד מרצונו החופשי. הדבר מודגש בספר בעצמה רבה:

ספר יונה מציב על הבמה, באומץ מופלא, את חירותו של הנביא, וממש לצדה את צייתנותו הגמורה [...] אלא שהשלכות הנבואה הן כאלה, שדווקא סירובו של יונה לקום וללכת אל נינוה הופך אותו ליצור היחיד עלי אדמות שיכול לקום וללכת לשם (עמ' 33).

יונה אינו חדל מלהיות נביא, וזה הדבר שמגדיר את הציות שלו: הוא אינו יכול שלא לשמוע את קולו של האֱלֹהִים. אך הוא יכול לברוח תוך כדי היותו נביא. זאת העצמה של הבחירה החופשית כפי שרות רייכלברג הבינה אותה. זהו החופש של הציות המוחלט, חופש וציות בעת ובעונה אחת. העיקר בספר אינו המסר המועבר ליונה אלא המסר המועבר לקורא דרך יונה. יש כאן ניסיון לחדור אל נשמתו של אדם הפוגש את אֱלֹהִים, כל אדם. הנושא כאן אינו התשובה, אלא יונה, האדם. רייכלברג מורה לנו בספרה להניח לעיסוק בשליחות הנבואית הקוראת לתושבי נינוה לחזור בתשובה ולחדור אל הנושא העיקרי של הספר: ההתרחשות בעמקי נפשו של האדם הפוגש את האֱלֹהִים.

יש בספר פרק שלם העוסק בעבודת יום כיפור, ובו רייכלברג מציבה את עניין שני השעירים. עצם ההופעה של שני שעירים ביום כיפור, המוקדשים אחד לה' ואחד לעזאזל, מייצגת, על פי הבנתה, את ההיכללות של כל הבריאה, של כל המציאות, ברצון הבורא. בחירת השעירים נעשית על פי גורל. שניהם שווים, אין ביניהם רע או טוב. שניהם יחד, כמערכת של ניגודים, הם המוקד של יום כיפור.²

יונה בורח אל הים כפי שבני ישראל ברחו למדבר (הים מקביל למדבר, המדבר הוא ים ללא מים), ובפרקי דרבי אליעזר כתוב שיונה נכנס אל הים כאדם שנכנס אל בית הכנסת (פרק י). הים שסוער וגועש מייצג את הקטסטרופה שבה אנו מצויים לאורך כל הסיפור. הסערה הזאת קשורה בהבדלה בין מים עליונים למים תחתונים, שהתרחשה ביום השני לבריאה. מרגע ההבדלה בין מים עליונים למים תחתונים, המים התחתונים בוכים על שאינם מים עליונים, על שהתרחקו מן העולמות העליונים, מן הא־ל. בים הסוער מתגלמת הדרמה של הבריאה, הבריאה הכוללת גם מים עליונים וגם מים תחתונים, ובזיקה ליום כיפור – גם שער לה' וגם שער לעזאזל.

יש כאן מעין דואליות אחדותית, והנפרדים בוכים על שהתרחקו זה מזה. ביום הכיפורים השער לעזאזל אינו נזרק סתם כך למדבר. הוא ממתין בבית המקדש, רואה כל מה שעובר על השער המיועד לה' ומשתתף בגורלו כצופה מן הצד. רק אחר כך הוא הולך למדבר, כשהוא מכיל בקרבו את אותם הכוחות שהיו לשער שהועלה לה' – וזה ייצוג אחדות ה'.

'לשון של זהורית היה קשור על פתחו של היכל וכשהגיע שער למדבר היה הלשון מלבין. שנאמר (ישעיהו א, יח): "אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו" (משנה יומא ו, ח). משום שקשרנו זה בזה את הגורלות של השער לה' ושל השער לעזאזל – האדום נהיה לבן. האחדות הזאת, שבה מצויים הניגודים, היא המוטיב

2 אומות העולם משתמשות במוטיב הדואלי הזה כדי לזהות את ישראל עם הרע. הרב יהודה ליאון אשכנזי ('מניטו') עוסק במאמר שלו על השואה, 'זיהי באחרית הימים', בקלות הנוראה שבה הגויים מזהים את הבל עם עם ישראל, הבל, שהבל ימיו, הוא המיוחד והמיועד לשאת את עוונות העולם ולכן צריכים להרוג אותו; זהו כביכול ייעודו של הבל-ישראל. הרב אשכנזי הזכיר שייעודו של עם ישראל אינו הבל כי אם ש. המאמר נדפס לראשונה בשורש, 2 (ניסן תשמ"ג), ונדפס מחדש בספר מספד למשיח? – שיעורים מאת הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו) זצ"ל, בית-אל 2006, עמ' 143-174.

של יום כיפור והיא גם המוטיב של יונה: 'באמצעות שני השעירים נחשפו מנגנוני הפעולה של ההשגחה העליונה עצמה' (עמ' 187).

השאלה שהעסיקה את רות רייכלברג היא מה חש האדם בתוך נפשו מול הקריאה של ה' אליו. זה הדבר שקסם לה בספר יונה מן ההתחלה; החיפוש אחר האפשרות שאדם יגיד את האמת ממעי הדגה, מתוך השבר העצום הפנימי ביותר.

היא מציינת בספרה את שכיחותה של המילה 'גדול' בספר יונה. בארבעת הפרקים של הספר מצויה המילה 'גדול' שתיים-עשרה פעמים: העיר גדולה, הסערה גדולה, הרוח גדולה וגם היראה והשמחה גדולות. הריבוי הזה של המילה 'גדול' מוביל אותנו לכך שהדבר שמתרחש כאן אינו דבר קטן. זה אינו סיפור ספציפי של מישהו אחד, אלא סיפור שמקיף את האדם באשר הוא אדם, כל אדם.

אחת השאלות שהיא שואלת בספרה היא אם ייתכן שחז"ל העמידו במוקד ההווה האנושית של יום כיפור, בתפילת מנחה, ספר המביא את סיפורו של נביא שבורח מהא-ל. האם זהו המסר העיקרי של יום כיפור? האם הא-ל אינו יכול להכריח את הנביא לדבר?

כלום חסרים לו לאל שליחים שהיו יכולים למלא בחדווה את השליחות הא-לוהית? ונביא אחר, לא יונה, שהיה מציית לצו הא-לוהי והולך לנינה – כלום היה ראוי עדיין לתואר 'נביא'? אלא שהדברים מתגלגלים כך שדווקא ההתנגדות הזאת של יונה עושה אותו ליצור היחיד המסוגל להפוך לכלי הקיבול של דבר הא-לוהים (עמ' 32).

האמירה האמיתית של ספר יונה היא שהקרבה של הא-לוהים מאלצת את האדם לומר: אני הנמצא כאן, שהגעתי לנקודת הקרבה אל הא-לוהים, שבה הדיבור הא-לוהי נשמע אליי, אני צריך להחליט בעצמי מהו תוכנו של הדיבור הא-לוהי שאני שומע. כאן מצוי הכוח של יונה.

אף שהנביא אמור להיות רק צינור המעביר את דבר הא-ל, אף שעליו להיות פסיבי לגמרי, אפילו במדרגה זו של הנביא צריך להיות לו החופש לשמוע מה שהוא מבין. בתנ"ך ההבדל בין נביא האמת לנביא השקר הוא הבדל דק מאוד. גם נביא השקר נקרא 'נביא', ולכן נשאלת השאלה איפה בדיוק מצוי ההבדל ביניהם? לדבריה של

רות רייכלברג, אם ה'אני' יגיד מה שהוא הבין מן הדיבור הא־לוהי כ'אני' – זו נבואת שקר. אבל אם ה'אני' השומע יגיד את מה שהוא שמע כ'אני' מפי ה' – הוא נביא אמת. ההבדל הוא בתשובה על השאלה איפה שמתתי את עצמי, איפה היה ה'אני' שלי, מה הייתה האוזן שלי בזמן שמיעת הדברים. האם היא הייתה האוזן שלי, או אולי – הגאווה שלי.

כשיונה שומע את קול ה' שאומר: לך לנינוה, ה'אני' שלו עובר תהליך, המתרחש בין מה שהוא שמע בתחילה לבין מה שהוא שמע כשהיה באונייה או בבטן הדג. זהו תהליך של בירור: איפה אני לעומת ה', מה שמעתי. בירור הנקודה של השמיעה הנבואית.

אחת השאלות שהנביא אמור לשאול את עצמו כשהוא שומע את הקול הא־לוהי המדבר אליו היא: האם אינני מציב את עצמי יותר מדי במרכז העניין, ולכן זו תהיה נבואת שקר?

נביא השקר אומר: אני שומע. אני יודע מה אתה אומר; ואילו נביא האמת אומר: אני לא יודע מה אני שומע. לא ייתכן שמה שאני שומע ברור כל כך. אם השליחות של הא־ל לנביא היא כה ברורה ומובנת, אין צורך בשליחות חדשה, בנביא נוסף. בכל נבואה חייב להיות חידוש, כמו שחז"ל אומרים: אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. רק אם הנביא מביא בחשבון את האפשרות הזאת, שהדבר שהוא שמע אינו מה שאכן נאמר, רק בתנאי הזה הוא יכול לומר מה ששמע. ולא רק הנביא, כל אדם. ולכן הדבר קשור ליום כיפור, כי זה ייעודו של האדם: להיות השומע של הקול הפנימי שמדבר. זאת התשובה האמיתית – חזרה ל'אני' האמיתי.

רות, שנולדה ביום כיפור, מצאה בספר יונה את סיפור חייה שלה, מימי ילדותה באלג'יר ועד ימיה האחרונים ברובע היהודי בירושלים העתיקה.

לחיות, עבודה, פירושו להתמודד פנים בפנים עם הדיבור הא־לוהי ולמעשה לשאול את השאלה היסודית שיונה הנביא התלבט בה: האם זה מה שהקב"ה מצפה ממני או שמא משהו אחר? וכל זה כששום דבר אינו ברור עד הסוף. לסכן את עצמך בהרפתקה הנבואית – זה מה שספר יונה דורש ממך, וזאת גם הייתה בקשתה של רות רייכלברג במישור החווייתי הפנימי. דרישה זו מופנית אל כל אחד מאתנו. אין להסתפק בתוכנם של ספרי חכמים, על כל אחד להשתדל להגיע

מחדש לנבואת האמת והצדק. נבואה זו עתידה להתפשט לכל העולם כולו, כדברי הנביא: 'כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים' (ישעיה יא, ט).